

ИКОНОМИКА И ПРИРОДА

Надя Маринова

Нов български университет
e-mail: nmarinova@nbu.bg

Ключови думи: пазарната оценка, рентата, разходния подход, алтернативната стойност, общата икономическа ценност, екологизация, природни ресурси, икономическо равновесие, ефект, ефективност

Резюме: За определянето на икономическата ценност на природните ресурси и природните услуги се използват подходи, базираци се на: пазарната оценка, рентата, разходния подход, алтернативната стойност, общата икономическа ценност (стойност). На база на тях може да се оценява, макар и приблизително, икономическата ценност на природата.

За съжаление съществуват недостатъци в пазарната оценка, които могат да доведат до намаляване ефекта от екологизацията на икономиката.

Екологизацията на икономиката означава по-разностранен и заедно с това по-системен подход към заобикалящия човека материален свят, по-голямо осъзнаване на ролята на природата в живота на човека.

ECONOMY AND NATURE

Nadia Marinova

New Bulgarian University
e-mail: nmarinova@nbu.bg

Keywords: market assessment, rent, expense approach, alternative value, total economic value, ecology, natural resources, economic equilibrium, effect, efficiency

Abstract: In order to determine the economic value of natural resources and natural services, approaches based on: market assessment, rent, cost approach, alternative value, total economic value (value) are used. On the basis of these, it can be estimated, albeit roughly, the economic value of nature.

Unfortunately, there are shortcomings in the market assessment, which may lead to a reduction in the impact of the greening of the economy.

Ecologisation of the economy means a more versatile and more systematic approach to the material world around the world, a greater awareness of the role of nature in human life.

Важно направление за опазването на природата се явява икономическата оценка на природните ресурси и екологизацията на икономиката.

Природата изпълнява три основни функции в полза на обществото:

- осигуряване на природни ресурси;
- асимилиране на отпадъците и замърсяванията;
- осигуряване на природни услуги (здравни, естетически и др.)

Тези функции могат да бъдат представени като компоненти на една обща функция на природната среда – съхранение на човешкия живот.

Историческият опит показва, че нито централизираната икономика, нито пазарната икономика се оказаха способни да оценят реалното значение на чистата околна среда, на природните ресурси и да отчетат тяхната реална цена. Намаляването на цената на екологичното благо или даже неговата нулева оценка води, в частност, до снижаване на екологичните загуби, на външните разходи в цената. Този момент много точно е отбелязан от немския учен Ернст фон Вайцекер: "Бюрократичният социализъм рухна, защото не позволяваше на цените да показват

икономическата истина. Пазарната икономика може да погуби околната среда и себе си, ако не позволи на цените да показват екологичната истина.”

Реалните цени на природните ресурси позволяват по-обосновано да се определи икономическата ефективност на алтернативите на развитието. Например, широко е разпространено мнението за електрическата енергия, изработвана от ВЕЦ, като за най-евтин вид електроенергия в сравнение с термичните и ядрените електроцентрали. Но при строителството и експлоатацията на ВЕЦ никога не се е отчитала цената на хилядите хектари потопени земи.

Неадекватната оценка на природните ресурси води към намаляване ефекта от екологизацията на икономиката. С милиарди долари се оценяват ежегодните загуби от нефта, деградирания земи, гори и различни изкопаеми. Целесъобразно е да се включва оценката на природните ресурси в националното богатство на страните. Досега това не се прави, което свидетелства за недооценка на екологичния фактор. Тази оценка е важна съставна част на националното богатство, отразяваща природния потенциал на страната. Този потенциал наред с общественото богатство (натрупаните производствени и непроизводствени фондове) в голяма степен определя развитието на икономиката в перспектива.

За много страни в света ориентацията към традиционните икономически показатели в близка перспектива може да има най-негативни последствия. Бързият ръст на тези показатели може да се постигне с ускорен добив на нефт и газ, на руда и въглища по открит способ, с изсичане на горите, увеличаване на товарването на почвите, използването на евтини “мръсни” технологии, което за съжаление в определена степен и сега става. Много енергийни и аграрни програми, ориентацията към увеличаване добива на полезни изкопаеми ще позволи да се увеличат традиционните макроикономически показатели. Обаче, са очевидни и извънредно негативни екологичните последствия от такъв курс за много страни.

Икономистите-еколози се опитват да оценяват природните ресурси и екологичните функции и да повишават “конкурентоспособността” на природата в борбата с техногенните решения. Това е трудна задача, дори за това, че за много природни блага и услуги няма традиционни пазари и стандартно търсене и предлагане.

За определянето на икономическата ценност на природните ресурси и природните услуги се използват подходи, базиращи се на: пазарната оценка, рентата, разходния подход, алтернативната стойност, общата икономическа ценност (стойност). Не всички от тях, обаче, са добре разработени и дори присъстват противоречиви моменти, но на тяхна основа може да се оценява, макар и приблизително, икономическата ценност на природата. Изброените подходи не са “чисти” и до голяма степен се пресичат, но всеки един от тях притежава характерни черти.

Първо. Пазарната оценка на такива ресурси като нефт, газ, гори и други и нейните изменения позволява да се регулира ефективността на тяхното използване, благодарение на ценовия сигнал за техния дефицит. Обаче, деградацията на околната среда, изтощаването на природните ресурси, прекомерното замърсяване, на които сме свидетели, показват ниска ефективност на пазарните механизми. Цените, формиращи се на “природните” пазари, често дават изкривена картина за истинската ценност на природните блага, не отразяват реалните обществени разходи и изгоди от използването на екологичните фактори. В резултат на това се формира неадекватна оценка за дефицитността на ресурсите, за размера на търсенето и предлагането, което създава занижени стимули за ефективното използване на природните ресурси и опазването на околната среда. Традиционният пазар позволява повече или по-малко удовлетворително да оцени само една функция на околната среда - осигуряването на природни ресурси, а другите две изключително важни екосистемни функции - асимилация на отпадъците и замърсяванията, осигуряване на хората разнообразни природни услуги, не намират адекватно отражение в пазарната система.

Второ. За рентния подход е важен, преди всичко, фактът ограниченост и уникалност на ресурсите. Обикновено под икономическа рента се разбира цената (арендното заплащане) за използването на природните ресурси, запасите от които са ограничени. С други думи, рентата има място при ограниченост, не еластичност на съвкупното предлагане на природни ресурси. В този случай търсенето се явява единствен действителен фактор, определящ рентата, при пасивно предлагане. Често се говори и за рентен доход за собственика на ресурси, който се образува от тяхната експлоатация.

В теорията има място и така наричаната диференциална рента, получавана в резултат на различните качества на природните ресурси, тъй като ресурсите с по-добро качество позволяват, при равни други условия, да се получават много по-добри икономически резултати в сравнение с по-бедните природни ресурси. Аналогичен ефект поражда местоположението и транспортният фактор.

Разликата в получаваните резултати при различни качества на природните блага и тяхното местоположение са основа за диференциалната рента и определя нейната величина.

Трето. Разходният подход при оценка на природните ресурси е очевиден и разбираем и може да служи като изходна точка при определяне цените на природните ресурси. Този подход широко се прилага за оценка стойността на възстановяването на дадено природно благо при неговата загуба или деградация. В този случай се пресмятат компенсиращите потенциални разходи, необходими за замяна на загубения или повреден ресурс с идентичен в даденото или алтернативно място. Например, ако в резултат на добив на полезни изкопаеми се изземва или разрушава плодороден почвен слой, минималната икономическа оценка на загубената или деградиралата почва ще бъде съизмерима с разходите за рекултивацията или за повишаване плодородието на друг участък за компенсиране загубите от първия.

Четвърто. Концепцията за алтернативната стойност (пропуснатите изгоди) е една от основополагащите в икономическата теория. В икономиката на природоползването алтернативните стойности позволяват да се оцени природен обект, ресурс, имащи занижена пазарна цена или нямащи такава, и чрез пропуснатите доходи и изгоди, които биха могли да се получат при използването на дадения обект, ресурс за други цели.

Концепцията за алтернативната стойност в определена степен е свързана с разходния подход. Колкото по-малка е алтернативната стойност на природното благо, толкова по-малки са разходите за компенсиране на икономическите загуби за съхраняването на това благо.

Пето. Подходът за общата икономическа ценност (стойност) формира величина, която е сума от четири показателя:

- стойност на използването (потребителната стойност) - пряка, косвена и възможна;
- стойност на не използването;
- стойност на отложената алтернатива;
- стойност на съществуването.

Най-лесно се поддава на икономическа оценка пряката стойност на използването или потребителната стойност. Най-сложно се определя косвената стойност на използването. Този показател най-често се прилага в глобален мащаб (в мащаба на цялата планета) или в достатъчно широк регионален аспект. Това се обяснява с възможното несъвпадение на глобалните и локалните изгоди. Това, което е неизгодно за отделни региони или страни, може да се окаже жизнено важно за други страни и за цялата планета. Например, изсичането на тропическите гори, загубата на редки видове флора и фауна в отделни страни оказва негативно въздействие върху биосферата на цялата планета. Локалните изгоди от такива действия са многократно по-малки от глобалните изгоди при запазването на тези природни ресурси. Тази ситуация е типична за много развиващи се страни.

За практическо решаване на това противоречие на международно ниво е създаден Глобален екологичен фонд, основната цел на който е да инвестира в природозащитни мероприятия, не даващи значителна локална изгода (запазване на биоразнообразието и тропическите гори), но важни за цялата планета.

Още по-сложна за разчети е възможната стойност. Тя е свързана с консервацията на биологичните ресурси за възможно използване в бъдеще, т.е. за бъдещо използване. В този случай възможната стойност представлява коригирана сума на пряката и косвената стойност на използване.

Стойността от не използването се базира на така наричаната стойност на съществуването, която се явява опит икономически да се оценят достатъчно деликатните етични и естетични аспекти - ценността на природата като такава, естетичната ценност на природата за човека, дългът пред бъдещите поколения за запазване на природата и т.н. При оценка на тази стойност се използват опростени икономически подходи от типа "готовност да се плати" и се правят опити за формирането на "сурогатни" пазари. Широко се използват и анкетните методи.

Избирайки варианти на развитие, различните проекти и направления за екологизация на икономиката, макар и в общи черти, е необходимо да притежават критерии, за да се преценява кой вариант е по-добър. В икономиката критериите за един проект се отнасят до понятието икономическа ефективност. Механизмът за този избор е свързан със съпоставянето на разходите и изгодите (резултатите) в парично изражение. Даденият подход се определя като анализ на "разходи – изгоди".

Следва ясно да се разграничават понятията ефект и ефективност. Много често постигането на голям ефект може да изисква огромни разходи, което да го направи икономически неефективен.

В живота непрекъснато се налага да се съпоставят разходите с получените от тях изгоди. В качеството на изгоди могат да се явяват разнообразни резултати. Общо правило за нормално икономическо решение е потенциалните изгоди да са по-големи от разходите. Колкото по-голяма е тази разлика, толкова по-успешни в икономически смисъл са вложените средства. Този подход е действен за ограничен отрязък от време, когато не се отчита инфлацията. Всичко става по-

сложно, когато се разглежда многогодишен проект. В този случай се налага да се съпоставят съвременните разходи и изгоди с бъдещите разходи и изгоди. Става необходимо да се въвежда факторът дисконтиране, което позволява да се сравняват днешните пари с бъдещите, т.е да се преведат “бъдещите” пари към съвременния момент. Така “бъдещите” пари в определени случаи след привеждането (дисконтирането) им към настоящия момент могат да се окажат по-малко от “съвременните”. За съжаление, смесването на понятията разходи, изгоди, печалба, ефект, ефективност, техните неправилни разчети, не отчитане на фактора време, в икономическата практика се среща достатъчно често, което води до приемането на неправилни икономически решения.

Проблемът за дисконтирането и определянето на величината на коефициента на дисконтиране (ставки на дисконта) има дискуссионен характер в научната литература. Обаче, е очевидно, че колкото е по-голям коефициентът на дисконтиране, колкото повече ценим съвременните пари и днешните изгоди, толкова по-малко значение имат бъдещите изгоди, разходи и ущърб. Прилагането на високи ставки на дисконта провокира стремежа към свръх експлоатация на природните ресурси за получаване на бърза възвращаемост на инвестициите. По такъв начин се дава приоритет на днешното благосъстояние и съответно се минимизират бъдещите изгоди и възможни загуби, което е свойствено за екологичните проекти с техните отдалечени ефекти и изгоди. Например, от позициите на традиционния подход “разходи - изгоди” такова екологично мероприятие като залесяването се оказва слабо конкурентно, тъй като срокът за възвращаемост е от порядъка на 50–70 години. От друга страна, проекти, които могат в перспектива да нанесат огромни загуби и вреда на природата, при традиционния подход могат да се окажат ефективни при значително занижаване на бъдещите разходи.

В съвременния свят се използват редица методи и подходи за преодоляване на “дискриминацията” при дисконтирането по отношение на екологичните проекти. Важно значение придобива получаването на възможно най-пълна икономическа оценка за ценността на природните блага и услуги, което съществено влияе върху показателите разходи и изгоди. Голяма роля може да играе детайлното отчитане на бъдещите екологични рискове и неопределеност, което намалява привлекателността на проекти с неясни икономически последиствия.

Много често ефективността на икономическите проекти се намалява с величината на еколого-икономическия ущърб. Този ущърб се разглежда като парична оценка на негативните изменения в околната среда в резултат на нейното замърсяване, от качеството и количеството на природните ресурси, а също и от последиствията при тези изменения. Екологичният ущърб и неговите последиствия могат да се проявяват в най-различни видове и области: влошаване здравето на хората вследствие употреба на замърсена вода и замърсен въздух; намаляване урожайността в селското стопанство от замърсени от промишлеността поземлени площи; намаляване срока на използване на оборудването поради корозия на метала и т.н. Обикновено при измерването на ущърба в природата първоначално се показват измененията/влошаването в натурални показатели, а след това се дава тяхната икономическа оценка.

В практически план достатъчно добре е изучен такъв вид ущърб като икономическия ущърб от замърсяването на околната среда. Заедно с разходите за предотвратяване на замърсяванията той формира екологичните разходи на производството.

Една от най-важните задачи на икономическите мероприятия, свързана с една или друга степен на екологично въздействие, се явява минимизирането на екологичния ущърб. Съществуват редица икономически подходи, позволяващи да се оцени екологичното въздействие. Най-добре тези подходи са разработени в две направления: първо, използване на пазарните цени за оценка въздействието върху стоките и услугите и второ, оценка, основана върху използването на величината на непосредствените разходи.

Екологизацията на икономиката означава по-разностранен и заедно с това по-системен подход към заобикалящия човека материален свят, по-голямо осъзнаване на ролята на природата в живота на човека. Екологизацията на икономиката е необходимо условие и главна съставна част на екологичното развитие. По своята същност това означава екологизация на целия социално-икономически начин на живот и развитие на обществото.

Основните компоненти на екологизацията на икономиката включват:

- кардинално преразглеждане структурата на инвестициите в икономиката в полза на ресурсоикономичните отрасли;
- включване на екологичните условия, фактори и обекти, в това число и възобновимите ресурси, в качеството им на икономически категории като равноправни с другите категории богатства;
- подчиняване икономиката на природните ресурси и икономиката на производството на екологичните ограничения и принципи за балансирано природоползване;

- преминаване към стратегия за качествен ръст на производството на основата на промяна на отрасловите структури и технологични нововъведения под еколого-икономически контрол;

- съществено разширяване на системата за заплащане на природоползването чрез преход към нов механизъм на ценообразуване, напълно отчитащ екологичните фактори, загуби и рискове;

- отказ от остатъчно-разходния подход към опазването на околната среда и включване на природозащитните функции непосредствено в икономиката на производството;

- намаляване диктата на предлагането и изкуственото стимулиране на страничните потребности, намаляване ненужното разширяване асортимента на стоките и услугите при засилване екологичния контрол за тяхното качество.

Екологизацията на икономиката е насочена към намаляване природоемкостта на производството. Това предполага преместване центъра на икономическия анализ от разходите и междинните резултати към крайните резултати от икономическата дейност и по-нататък към прогнозируеми тенденции в икономическото развитие. В този контекст всичко, което се говори за дълга на човека към природата, не е празна декларация, а отражение на реалния в икономически смисъл дълг към бъдещите поколения, дълг, който подлежи на количествена оценка и плащането на който е неизбежно.

Една от трудностите пред съвременната икономическа теория е включването на екологичните ценности и фактори в числото на икономическите категории. Проблемът има своеобразна история. От всички ценности на заобикалящия ни свят марксовата политическа икономия допускала в кръга на икономическите категории само продуктите на човешкия труд. Това създавало трудности за теоретичите на природоползването и даже станало препятствие за установяване цените на възобновимите природни ресурси. Трудностите произтичали от това, че от позициите на житейския здрав смисъл условията, при които в околната за човека среда се оказват фактори като слънчева светлина и топлина, чиста вода и свежа зеленина, притежават не само повишена „ценност“, но и напълно реална стойност, макар за тяхното наличие не е бил изразходван човешки труд. За преодоляването на тези трудности се прилагали различни логически конструкции, например, че природата мълчаливо и незримо „се труди“ заедно с човека и за човека. За възобновимите ресурси, такива като слънчевата енергия, се говори, че те са извън границите на икономическите измерения и, следователно, зад границите на представите за националното богатство. Но това не обяснява, защо при покупката на жилище се плаща по-голяма цена /при равни други условия/ за апартамент откъм слънчевата страна. Положението, съгласно което стойността означава овеществен в стоката труд и нищо повече, изключва от разглеждането категорията полезност. Това придава на цялата трудова теория за стойността ярко изразен разходен характер и противоречи на фактите. В действителност стойността като ценност представлява синтез от резултати и разходи, изразяващи единството на всички възпроизводими и невъзпроизводими ресурси, в това число и природните ресурси и екологичните условия. Не може да съществува никаква стойност, която не съдържа екологичната същност или в създаването на която в една или друга форма не участват условия и фактори на околната среда. Дори и упорито да се отстоява трудовата теория за стойността, то все пак не съществува труд извън неговата биологична природа и екологична обусловеност.

Въвеждането на екологични фактори в числото на икономическите категории разширява сферата на приложение на съвременния вариант на теорията за икономическото равновесие и реанимира концепцията за пределната полезност.

Драматизмът на съвременната епоха е в това, че концепцията за пределната полезност става все по-приложима към състоянието на биосферата и към планетарните запаси от почви, гори, прясна вода и даже въздух, т.е. към тези ресурси, които винаги са смятани за „не икономически“ или „свободни“ блага. А те придобиват все по-голяма реална стойност за човечеството. Обаче, даже в такъв комплексен показател, като brutния вътрешен продукт и досега не се отчита екологичният компонент.

Brutният вътрешен продукт, т.е. пазарната стойност на всички стоки и услуги, произведени в страната за една година, се явява важен показател за състоянието на икономиката. При сравняването на икономиките на различни страни той дава известна представа за различията в националното благосъстояние, но не служи за негова строга количествена характеристика.

Струва си да се напомни, че за всяка единица маса произведена продукция се падат до 10 и повече единици маса отпадъци. Ако цялата тази маса има нулева стойност, то това никак не може да повлияе на БВП. Но фактически отпадъците имат отрицателна стойност, тъй като замърсяват земята, въздуха, водата, храната и по този начин намаляват осигуреността на хората от необходимите условия за живот, намаляват тяхното благосъстояние. Разходите, свързани с

производството на БВП, не се приспадат от обема на съвкупното производство и по този начин БВП увеличава нивото на нашето материално благосъстояние. По ирония на съдбата колкото е по-голям обемът на БВП, толкова повече се замърсява околната среда и мащабите на изкривяването на БВП. Когато производителят замърсява околната среда и държавата прави разходи за нейното почистване, тези разходи се прибавят към обема на БВП, в същото време като стойност самото почистване не се приспада.

На това може да се погледне и под друг ъгъл. В обема на БВП влиза сумата на амортизационните отчисления за обновяване на основните производствени фондове. За тази цел се отчита амортизацията на съоръженията и оборудването в процеса на производството, но не се отчита амортизацията, влошаването на състоянието на околната среда. Резултатът е същия – БВП завишава видимото благополучие. Разликата между номиналния и реалния БВП може да бъде достатъчно съществена. Доколкото върху номиналните значения на БВП се строят много разчетни параметри на икономиката, тази системна „екологична грешка“, снижава дълга на икономиката пред околната среда и здравето на хората и задълбочава екологичната ситуация. По този повод редица експерти в областта на екологията отбелязват, че икономическият прогрес може да доведе, колкото и парадоксално да звучи, към пряко влошаване на жизнените условия.

Една от първите задачи на екологизацията на икономиката следва да бъде поправянето на тази грешка. Необходимо е да се преодолее съпротивата на икономистите и до се постигне разбирането, при разчетите на БВП и другите базови параметри на икономиката задължително да се отчитат различните страни на влиянието на производството и потреблението върху състоянието на околната среда. Обаче, следва да се отчита, че препятствие в тази насока са не само традициите или неразбирането, колкото отсъствието на пазарната стойност на факторите, свойствата, качествата на околната среда, както и отсъствието на техен развит пазар – пазар на природните условия и факторите на околната среда. Наблюдават се само отделни признаци във вид на надценка за повишено екологично качество на стоки и услуги, а също и в елементите на рекреационния и туристическия бизнес. Що се отнася до плащанията, глобите, квотите и лицензите, свързани с експлоатацията на природните ресурси и замърсяването на околната среда, то тези механизми са свързани не със свободния пазар, а с държавното регулиране на природоползването.

Заключение

Историческият опит показва, че нито централизираната икономика, нито пазарната икономика не се оказали способни да оценят реалното значение на чистата околна среда, на природните ресурси и да отчетат тяхната реална цена. Намалването на цената на екологичното благо или даже неговата нулева оценка води, в частност, до снижаване на екологичните загуби, на външните разходи в цената.

Екологизацията на икономиката е необходимо условие и главна съставна част на екологичното развитие. По своята същност това означава екологизация на целия социално-икономически начин на живот и развитие на обществото.

Литература:

1. Маринова, Н. Икономика на природоползването. 2015
2. Bankoff, G. et al. Mapping Vulnerability: Disasters, Development and People. 2003.
3. Ernst von Weizsäcker: Aus seinen Gefängnisbriefen 1947–1950. Scheufele, Stuttgart z.j.
4. Tellier, Luc-Normand. Urban world history: an economic and geographical perspective. PUQ, 2009.
5. Human Domination of Earth's Ecosystems // Science 277 (5325), 1997.
6. The Young People and Environment – Between the Concern and the Proenvironmental Behaviour. В: „Наука в высшей школе: проблемы интеграции и инноваций“. Государственный университет Самара, Россия, 2011, с. 111–115.